

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 11, No20, Spring / Summer 2019

Comparison of the meanings of the prepositions "BE" in the Tarikh-i Bel'ami with the word "BĀ" in Arabic

(Scholarly-Research)

Zohreh Ghassabpoor¹, Abolghasem Radfar*²

Ali Rabi³, Alireza Shabanlu⁴

1. Introduction

Farsi speakers have not paid much attention to Persian grammar publishing for the last few centuries, particularly in the case of prepositions and their equivalent meaning in Jar letters.

Researchers have encountered many difficulties, due to the significant role which these prepositions play in conveying meanings, especially in the translated texts of ancient Persian literature.

Considering that Arabic is the language of the Qur'an and the religious language of Muslim Iranians, Many valuable books such as those pertaining to the literature and history are written in Arabic, so Persian speakers must be familiar with this language and its rules for translating literary and religious texts into Persian.

One of these critical literary books is the Tarikh-i Bel'ami, translated from Arabic into Persian. An important feature of the book is its style of writing, which is very close to the Arabic prose, and too many Arabic vocabulary has been used throughout it.

Notwithstanding the translator has tried to translate Arabic into Persian, following the Persian style, he was not successful on that. Because due to numbers of reasons, he created some meanings, which had never

¹ . Ph.D. student of Persian language and literature, Azad University, Tehran, Iran: zohreh.ghassabpoor@yahoo.com

² . Professor of Persian Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran (Corresponding Author): agradfar@yahoo.com

³ . Assistant Professor of Linguistics, Faculty of Literature and Foreign Languages, Azad University, Tehran, Iran: ali.rabi22@gmail.com

⁴ . Assistant Professor of Persian Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.: alirezashabanlu@gmail.com

been applied in the second (destination) language before. Those reasons are introduced as follows. The role of the grammatical topic, the similarity of the meanings of the Persian prepositions with the Jar letters in Arabic, the influence of the book's original language (Arabic) on the translated text, and considering the fact that the meanings of each language can affect on the second language through translation.

In this book, many Persian prepositions are adapted from Arabic or vice versa. In this paper, the meanings of the Persian prepositions "BE" compared with the Jar letter "BĀ" in the Arabic, as well as comparing their similarities and differences. By doing this research, the equivalence of the "BE" and "BĀ" becomes more accurate through the translation of the bilingual texts, and the substitution of the words associated with those is going to accomplish more accurately.

Eventually the possible translation errors are going to be reduced, and the exact meaning of each word extracted from source texts are going to transfer to the destination texts correctly.

2. Methodology

This research is fundamental and is done based on the criticism and analysis of data and documentation. The method of data collection is library-based and then analyzed by the comparative method.

For this purpose, firstly, the Persian and Arabic grammatical books about the prepositions "BE" and the Jar letter "BĀ" were studied. Then, the meanings of these two words were extracted using authentic books and references. It is important to note that in the course of this study, the book of Tarikh-i Bel'ami was thoroughly examined.

The statistical population is the preposition, "BE," in the Tarikh-i Bel'ami and the Jar letter, "BĀ." The analysis of the data in this study is based on a comparison of written evidence and documents, and any specific tools for this research have not been used.

3. Discussion

The Jar letters are BA, TA, CAF, LAM, WAV, MONZO, MOZ, KHALA, ROBBA, HASHA, MEN, ADA, FI, AN, ALA, HATA, ELA. (Ibn Malik, 1996: 34) These letters are one of the most essential categories of the Arabic language that link the meaning of the verb to the noun.

Some have stated that since the ability of some verbs to reach out the object is too low, these letters help the verb to reach out the object. (Ibn Aqil, 2011:3/8)

The primary meaning of the letter "BĀ" in Arabic is "Elsagh." This letter is one of the seventeen letters of Jar that comes up before the noun and makes it "Majror," and has all the properties of the Jar letters as well. (Ibn Hisham, 1999: 2/11)

The common meanings of the letter "BĀ" in the Arabic language with the preposition "BE" in the Tarikh-i Bel'ami book include: "Elsagh", "Sababiat or Talil", "Mosabehat", "Ghasam", "Zarfiat-e Makani," Zarfiat-e Zamani, " Mojavezat (An / Az) ", ["BĀ" synonymous with "Men" and "BE" synonymous with "Az"], "Estela", "Esteanat", "Entaha-e ghaiat", "Avaz va Badal", "Movafeghat va Motabeghat".

Uncommon meanings of the preposition "BE" with the letter "BĀ" in the Arabic language in the the Tarikh-i Bel'ami include: "Tozih", "Seirourat", "Esteghragh-e Jens va Bayan-e Vahdat", "Tavali va Ta'aghob", "Moshabehat", "Ra-e Mafouli", "Taghsim", "Haal", "Souy va Janeb", "synonym of Dar-bareye", "Ekhtesas", "Mozadat", "Moghayese va Nesbat", synonyms "Kasre-e Ezafe", "synonym of Be-Rasme, Be-Onvane, and Be-Masabe", "synonym of Bar-Ohde-e, Bar-Zemme-e", "Meghdar va Andaze".

The non-common meanings of the letter of "BĀ" in Arabic with the preposition, "BE," include: "Moghabeleh," "Tadieh", "Tafdieh," "Tabeiz", "Ba-e Takid".

4- Conclusion

There are many different meanings for the Arabic Jar letter, "BĀ", and the Persian preposition, "BĀ". The total number of the meanings of "BE" and "BĀ" is thirty-five, which thirty of them goes to "BE, and the rest eighteen goes to the "BĀ".

These two letters share thirteen meanings; the preposition "BE" alone has seventeen meanings, while the letter of Jar "BĀ" has five of these meanings (Table 1). Therefore, in addition to considering the many commonalities in this field, we can say that the meaning of "BE" is more extensive than "BĀ," and the application of the most meanings of "BE" in the Tarikh-i Bel'ami is enormous (Fig. 1). We also state that the Persian language, especially the language of ancient texts, is highly influenced by Arabic rules and has plenty of grammatical commonalities, including; the common meanings in the Jar letter and

Comparison of the meanings of the prepositions "BE" in the...

preposition. In order to obtain these meanings, mastery of the Arabic language and the rules of that are necessary.

Table 1: Number of Differences, common, and Total meaning of the preposition "BE" with Arabic Jar letter "BĀ"

Totally	Differetiation	Common	preposition/ Jar
18	5	13	BA
30	17	13	BE

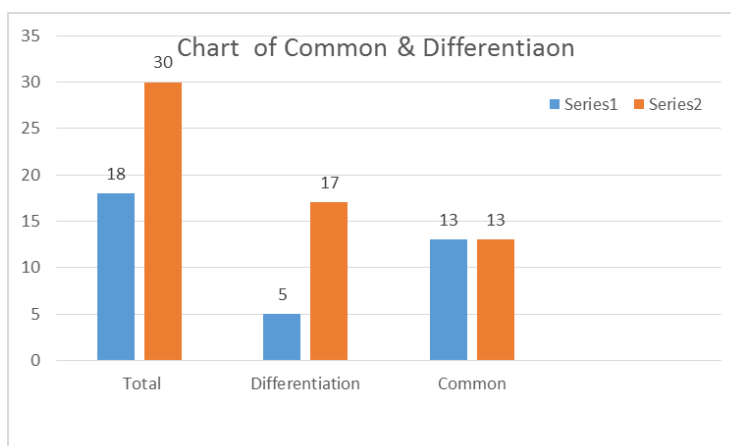

Figure 1: Comparative diagram of the preposition "BE" in the book of the Tarikh-i Bel'ami with the Jar letter "BĀ" in the Arabic language

Keywords: Meanings, The Jar letter "BĀ," the preposition "BE," the Tarikh-i Bel'ami

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۱۱، شماره ۲۰، بهار و تابستان ۱۳۹۸

مقایسه معانی حرف اضافه «به» در تاریخ بلعمی

با حرف جر «باء» در زبان عربی

(علمی - پژوهشی)

زهره قصاب پور، ابوالقاسم رادفر*، علی ربیع، علی رضا شعبانلو^۱

چکیده

فارسی‌زبانان تا چند قرن اخیر توجه زیادی به نگارش دستور زبان فارسی، بویژه در زمینه حروف اضافه و معادل‌بودن معنای آن با حروف جر زبان عربی نداشتند. به علت نقش مهم این حروف در انتقال معانی و مخصوصاً در متون ادبیات کهن فارسی و تفسیری ترجمه‌شده، پژوهشگران با دشواری‌های فراوانی مواجه شده‌اند. این مقاله به بررسی تطبیقی حرف اضافه «به» در تاریخ بلعمی با حرف «باء» جر در زبان عربی می‌پردازد. با شناخت معانی این دو حرف و نیز وجوه افتراق، اشتراک و اثرپذیری این دو، استفاده کاربردی با شناخت معانی آنها فراهم می‌شود و تصحیح و ترجمه متون این دو زبان، در حوزه این دو حرف و در مواردی رفع مشکلات دستوری و معنایی یک زبان به کمک قواعد و سیاق زبان دیگر امکان‌پذیر می‌شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که وسعت معنی «به» در مقایسه با «باء» بیشتر و کاربرد معانی متعدّد «به» در تاریخ بلعمی بسیار زیاد بوده که در این پژوهش به طور مبسوط به آن پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: معانی، حرف جر «باء»، حرف اضافه «به»، تاریخ بلعمی.

^۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد تهران، واحد تهران جنوب، ایران:

zohreh.ghassabpoor@yahoo.com

^۲. استاد زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران (نویسنده مسئول):

agradfar@yahoo.com

^۳. استادیار زبان‌شناسی دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب، ایران:

ali.rabi22@gmail.com

^۴. استادیار زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران:

alirezashabanlu@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۲/۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۲۸

۱- مقدمه

تاریخ بلعمی، ترجمه‌ای است از زبان عربی به فارسی از اصل کتاب «تاریخ الرسل و الملوك» یا همان تاریخ طبری از محمد جریر طبری که ابوعلی محمد بن محمد بلعمی انجام داده است. (بهار، ۱۳۳۷: ۹/۲) او به امر منصور بن نوح به ترجمه این کتاب همت گماشت. کتاب او در واقع، تلخیصی است از تاریخ طبری. او برای تکمیل اثر خود از منابع دیگر نیز استفاده کرده است که کتابش را به صورت تألیف جدیدی درآورده است. (راوندی، ۱۳۸۲: ۱۶۴/۸) چون اولین کتاب مفصل بازمانده نثر فارسی است، گاهی به نثر دوره سامانی، نثر بلعمی نیز می‌گویند. (شمیسا، ۱۳۹۳: ۳۲) از ویژگی‌های مهم کتاب، کاربرد انواع حروف دستوری و از جمله اقسام حروف اضافه است که به دلیل نثر ترجمه‌ای این کتاب از زبان عربی، معانی حروف اضافه آن با معانی حروف عربی، بویژه حروف جر دارای مشترکات بسیار است. حروف جر در زبان عربی، به حروفی گفته می‌شود که تنها پیش از اسم می‌آیند و باعث جر (کسره یا تنوین جر گرفتن) آنها می‌گردند. تعداد این حروف، هفده عدد است که با شماری از حروف اضافه فارسی، اشتراکات بسیاری در معانی دارند.

از یک سو، زبان عربی، زبان قرآن و زبان دینی ایرانیان مسلمان است و از سوی دیگر، بسیاری از کتاب‌های ارزشمند ادبی، تاریخی و... به زبان عربی است و پارسی‌زبانان برای تفسیر، تعبیر و ترجمه متون ادبی و دینی به زبان فارسی، باید با این زبان و قوانین آن آشنایی داشته باشند. یکی از این کتاب‌های مهم ادبی، تاریخ بلعمی است که از زبان عربی به فارسی ترجمه شده است. در این کتاب، آن موارد که از تاریخ طبری ترجمه شده، بیشتر از مواردی که ترجمه نیست و یا از کتاب‌های فارسی نقل شده است، دارای لغات عربی فراوان است. (ر.ک: صفا، ۱۳۶۳: ۱/۶۰۸) آیات و احادیث نیز غالباً در پایان جمله‌ها و خارج از ارکان جمله آورده شده است که غرض از آنها تأیید و تکمیل و استشهاد بوده است. (ر.ک: حسینی جامی، ۱۳۸۶: ۱۳) از ویژگی‌های مهم کتاب، سبک تحریر آن است که تا حدود زیادی به ترجمه نثر عربی نزدیک است، هر چند مترجم سعی کرده است که کلمات عربی را به کلمات و ترکیبات فارسی برگرداند و اسلوب فارسی را از دست ندهد. (ر.ک: بلعمی،

۱۳۹۲: مقدمه بهار، ۶) به جهت اهمیت مبحث حروف دستوری و مشابهت معانی حروف اضافه فارسی با حروف جر عربی و افزون بر این، متن اصلی کتاب که به زبان عربی است و نثر ترجمه شده آن نیز متأثر از این زبان است، این پژوهش در زمینه مقایسه معانی حرف اضافه «به» فارسی با حرف جر «باء» زبان عربی و اشتراکات و افتراقات معانی آنها انجام شده است. معانی حروف یک زبان، از راه ترجمه به زبان دیگر نفوذ می کند و این امر، کاربردها و معنی هایی به وجود می آورد که قبلاً در زبان دوم (مقصد) نبوده است. مانند استفاده از حرف اضافه پیش از اسم ها و قیدهای زبان فارسی که تحت تأثیر زبان های غربی به وجود آمده است؛ مانند عبارت: «برای همیشه» (for ever). در حالی که پیش از آن، چنین کاربردهایی در زبان فارسی نبوده است و نیز براساس این قاعده، بسیاری از حروف اضافه زبان فارسی از عربی یا برعکس، حروف عربی از فارسی اقتباس شده است. (فرشیدورد، ۱۳۹۳: ۱۸۷) بنابراین با انجام این پژوهش، در ترجمه متون دو زبان، معادل سازی حرف به و باء دقیق تر می شود و جانشینی واژه های وابسته به این دو حرف، به درستی انجام می گیرد و در نهایت، از بروز خطاهای احتمالی ترجمه کاسته می شود و معنی دقیق هر واژه از متون مبدأ به متون مقصد، به درستی انتقال می یابد.

۱-۱- پیشینه پژوهش: در زبان فارسی، نخست محققانی نظیر محمد معین و دهخدا (۱۳۳۷) و سپس، پژوهشگران دیگر، مثل همایون فرخ در «دستور جامع زبان فارسی» (۱۳۶۴)، خطیب رهبر در کتاب «حروف اضافه و ربط» (۱۳۶۷)، فرشیدورد در «دستور مختصر تاریخی زبان فارسی» (۱۳۹۳) و پرویز ناتل خانلری در کتاب «تاریخ زبان فارسی» (۱۳۹۵) در زمینه حروف و معانی آن، تحقیقاتی انجام داده اند و در زبان عربی هم در کتاب های قواعد، مانند: مغنی اللیب (بی تا)، مغنی الادیب (۱۳۸۷)، جامع اللدروس العربیه (۱۴۱۴ق)، مبادی العربیه (۱۳۷۸)، شرح قطر الندی و بل الصدی (بی تا)، شرح ابن عقیل (۱۳۹۰) و حروف معانی سید محمد رادمنش (۱۳۹۰)، اشاراتی به حروف، معانی و کاربرد آنها می توان یافت و نیز مقاله های «استعلا در معانی حروف عربی و حروف اضافه فارسی» (۱۳۸۹) و «انتهای غایت در معانی حروف جر عربی و حروف اضافه فارسی» (۱۳۹۰) از ابن الرسول و کاظمی

نجف‌آبادی و «مصاحبت در معانی حروف جر عربی و حروف اضافه فارسی» (۱۳۹۱) از گنجی و کاظمی نجف‌آبادی در زمینه مقایسه حروف عربی و فارسی نوشته شده است.

۲- حرف

یکی از اقسام کلمه است که از دیدگاه‌های مختلف می‌توان آن را طبقه‌بندی کرد. از نظر قریب، حرف صوتی است که به کیفیتی مخصوص از دهان برمی‌آید و تلفظ می‌شود و آن کیفیت را حرکت و (آهنگ) نامیده است. (قریب و همکاران، ۱۳۵۰: ۴) و در کتاب «کلید فارسی»، حرف یکی از شش قسم کلمه نام برده شده است. (جهان‌ختک، ۱۳۷۶: ۹) حرف، لفظی است که استقلال معنایی ندارد و با هم‌نشینی با کلمات دیگر دارای معنا می‌شود و در زمان نیز نمی‌گنجد و مفهومی وابسته دارد. (همان) و فقط برای پیوستن اجزای یک جمله به یکدیگر، نسبت‌دادن، اضافه‌شدن کلمه‌ای به جمله یا ربط‌دادن دو جمله به یکدیگر به کار می‌رود. (ناتل خانلری، ۱۳۶۳: ۷۳) تکواژهای دستوری، اغلب به‌تنهایی به کار نمی‌روند و معنی آنها با پیوستن به تکواژهای دیگر یا همراهی با کلمات و عبارات دیگر، آشکار و معلوم می‌شود. (باقری، ۱۳۹۳: ۱۵۲) به دلیل اینکه تقریباً هیچ‌وقت تکواژهای نقش‌نمای جدیدی وارد زبان نمی‌شود، آنها را، طبقه بسته واژه‌ها (derivational morpheme) نیز می‌نامیم. (یول، ۱۳۹۵: ۹۲)

این تکواژهای طبقه بسته یا محدود زبان، علاوه بر اینکه به نام‌های دستوری (Grammatical words)، نقش‌نما (Function words) و تکواژهای طبقه بسته به کار می‌روند، آنها را ساختمان (Structural words) یا نشانه نیز نامیده‌اند. (فرشیدورد، ۱۳۹۳: ۱۸۱) به عبارت دیگر، حروف، دربردارنده واژه یا خوشه‌ای از واژگان هستند که به نوعی یک اسم (یا گروه اسمی) را از نظر معین (یا نامعین) بودن، میزان و کمیت، نقش، حالت یا رابطه‌ای که در پیام دارند، مشخص می‌کنند. (مؤمنی، ۱۳۹۴: ۹۷)

۳- اقسام حروف

حروف عربی و فارسی به دو دسته تقسیم می‌شوند؛ حروف الفبایی (به تعبیر عربی حروف مبانی) و حروف دستوری (به تعبیر عربی حروف معانی). (فرشیدورد، ۱۳۹۳: ۱۸۲) حروف

مبانی، همان حروف الفبا هستند که کلمه را تشکیل می‌دهند. این حروف را هجا و تهجی نیز می‌نامند. (دهخدا، به نقل از معین، مقدمه، ۱۳۳۷: ۱۳۱) و از آن جهت که برای ترکیب و بنای کلمات وضع شده‌اند، حروف مبانی نیز نامیده می‌شوند. (مدرس تیریزی خیابانی، ۱۳۸۸: ۳) اما حروف معانی، حروفی هستند که اگرچه دارای معنا می‌باشند، استقلال ندارند و مفهوم آنها در جمله یا اضافه شدن به اسم یا فعل مشخص می‌شود. (رادمنش، ۱۳۹۰: ۱۳) این حروف را از آن جهت به این نام خوانده‌اند که از حروف هجا ممتاز و جدا شوند. (طیبیان، ۱۳۸۶: ۳۴۶) مفردات این حروف را بسیطه و مرکبات آن را ادوات می‌گویند. (اصفهانی، ۱۳۹۴: ۱۲۳)

حروف معانی را در دستورهای قدیم، حروف و در دستورهای نو، نقش نما می‌نامند زیرا به وسیله این حروف، نقش کلمات در جمله روشن می‌گردد. این حروف را از آن جهت به این نام خوانده‌اند تا آنها را از حروف هجا جدا سازند. (طیبیان، ۱۳۸۶: ۳۴۶) دستورنویسان، در اقسام حروف دستوری، با یکدیگر اختلاف نظر دارند و هر یک بر اساس دیدگاه‌های خود، حروف را طبقه‌بندی کرده‌اند. تکواژهای دستوری (grammatical morphe) تکواژهایی هستند که نقش دستوری را به عهده می‌گیرند؛ مانند: حروف اضافه و (صفوی، ۱۳۹۱: ۱۵۰) حروف معانی یا دستوری یا نقش‌نماها، برای پیوند گروه‌ها، کلمه‌ها یا جمله‌ها یا نسبت دادن کلمه‌ای به کلمه‌ای یا کلمه‌ای به جمله‌ای یا نمودن نقش کلمه‌ای در جمله به کار می‌روند. (همان) نقش‌نماها در زبان فارسی، عبارتند از: نقش‌نمای مفعول (را)، نقش‌نمای اضافه و صفت (-)، نقش‌نمای ندا (نشانه‌های ندا و تکیه)، نقش‌نمای متمم (حرف اضافه)، نقش‌نمای پیوند (حرف ربط و ابستگی و همپایگی). (وحیدیان کامیار، ۱۳۹۴: ۱۱۲)

بعضی از حروف معانی عامل‌اند؛ یعنی، اعراب کلمه بعد از خود را تغییر می‌دهند و به عکس، بعضی از آنها، غیرعامل هستند؛ یعنی، در اعراب کلمه بعد از خود تأثیری ندارند. حروفی معانی که اختصاص به اسم دارند، به هشت قسم تقسیم می‌شوند: حروف جر، ادوات استفهام، حروف ندا، حروف مشبّه‌بالفعل، دو حرف تفصیل **إِذَا** و **أَمَّا**، دو حرف مفاجات: **إِذَا** و **إِذْ**، حروف تنبیه: ها، الا، و گاهی **یا**. (ن. ک: رادمنش، ۱۳۹۰: ۱۳-۱۶)

۳-۱- حروف الجرّ

عبارتند از: باء، تاء، کاف، لام، واو، مند، مُد، خلا، ربّ، حاشا، مِن، عدا، فی، عَن، علی، حتی، الی. (ابن مالک، ۱۴۱۷ق: ۳۴) این حروف، از مقوله‌های مهمّ زبان عربی است که معنای فعل را به اسم می‌کشاند. برخی عنوان کرده‌اند که چون در پاره‌ای از فعل‌ها، قدرت رسیدن به مفعول به بسیار کم است، این حروف به افعال کمک می‌کنند تا به مفعول به برسند و جمعی گفته‌اند: آن گونه که عامل جزم و نصب، آخر فعل را مجذوم و منصوب می‌سازد، این حروف نیز از آن جهت که آخر اسم را مجرور می‌کنند، جاره نامیده شدند. (ابن عقیل، ۱۳۹۰: ۳ / ۸)

۴- معانی به / باء در زبان عربی و فارسی

باء: معنی اصلی این حرف در عربی، الصاق است، خواه الصاق حقیقی باشد،^۱ خواه مجازی و به معانی فرعی دیگر نیز به کار می‌رود. این حرف، یکی از هفده حرف جر است که بر سر اسم درمی‌آید و آن را مجرور می‌کند و تمامی خصوصیات حروف جرّ را داراست و بر دو قسم زائده و غیرزائده است. (ابن هشام، ۱۳۷۸: ۱۱/۲) حرف «باء» جر در زبان عربی، با حرف اضافه به /be/ یا نقش‌نمای متمم برابر است زیرا بر سر اسم می‌آید و آن را متمم می‌سازد. معنی اصلی به، الصاق و پیوستن است اما به معانی فرعی دیگر مانند: سوگند، نسبت، مقایسه، استعلا، موافقت و ... به کار می‌رود.

۵- معانی مشترک حرف جر «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به»

۵-۱- **الصاق:** اولین معنی این حرف، «به چیزی چسبیدن و چسبانیدن» و «الصاق و اتّصال دو شیء به یکدیگر» است. دلالت اصلی این معنی، حرف جر «باء» در زبان عربی و حرف اضافه «به» در زبان فارسی است. در عربی، «باء» به این معنا بیان می‌کند که فعل قبل، توسط فاعل، متّصل به مجرور واقع شده است. الصاق بر دو قسم است:

الف. الصاق حقیقی: اتّصال و برخورد با شیء یا جاندار، قابل حس و دریافت است. در زبان عربی، فعل متّصلاً بر خود مجرور واقع شده است:

– «وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَتَيْنِ» (و سر و پاهای خودتان را تا برآمدگی پیشین، هر دو پا، مسح کنید.) (مائده: ۶).

- «ابراهیم علیه السلام بدان حال اندر همی به میان آتش شد، به سلسله‌ها بسته.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۱۳۸)

«باء» در «بُرءُ و سِکْمٌ»، و «به» در «به سلسله‌ها» = الصاق و اتصال (حقیقی)
ب. الصاق مجازی: اتصال و برخورد با شیء یا جاندار، قابل حس و دریافت نیست و برخورد و تماس واقعی وجود ندارد. الصاق مجازی در زبان عربی، فعل متصلاً بر خود مجرور واقع نشده بلکه بر اشیا یی که در کنار مجرور هستند، واقع و انجام می‌شود؛ مانند: «مررت بزید»؛ یعنی: متصل کردم عبور و رفتنم را به مکانی که نسبت به زید، قریب بود.
 - «إِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا»: «و چون بر لغو بگذرند با بزرگواری می‌گذرند.» (فرقان: ۷۲)
 - «گفتا: تا خون به لشکرگاه من برسد، همی کش.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵۴۳)
 «باء» در «بِاللَّغْوِ» و «به» در «به لشکرگاه» = الصاق و اتصال (مجازی)

۵-۲- سببیت یا تعلیل: دومین معنی مشترک «باء» و «به»، سببیت است که در لغت، به معنی «بیان علت و سبب» و «برهان و دلیل» است. این حرف به بیان علت و سبب فعل می‌پردازد. حرف اصلی بیان‌کننده این معنی در زبان عربی، «لام» و در زبان فارسی، «برای» است اما حروف دیگر، از جمله «باء» در زبان عربی و «به» در زبان فارسی، می‌توانند القاکننده این معنی باشند؛ مثل این آیه شریفه که درباره قوم بنی اسرائیل و گوساله پرستی آنان نازل شده است:

- «إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ»: «موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! شما با (به) پرستش) گرفتن گوساله، به خود ستم کردید.» (بقره: ۵۴)

- «به گناه پیشینیان عذاب نکنند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۳۵۱)

«باء» در «بِاتِّخَاذِكُمْ» و «به» = «به سبب» و «به علت»

۵-۳- مصاحبت: سومین معنی مشترک «باء» و «به»، مصاحبت است که در لغت، به معنی همراهی و ملازمت است. مصاحبت بر همراهی چیزی با چیز دیگر یا شخصی با شخص دیگر دلالت می‌کند. حرف مصاحبت، به نام‌های «معیت»، «همراهی» و «ملازمت» نیز نامیده شده است. (گنجی و کاظمی نجف‌آبادی، ۱۳۹۱: ۱۲۳) معرف اصلی این معنی در زبان عربی

و فارسی، به ترتیب، حرف «مع» و «با» هستند اما حروف دیگر، مانند «باء» و «به» در این دو زبان، به معنی مصاحبت به کار رفته‌اند؛ مانند سخن خداوند متعال خطاب به حضرت نوح بعد از آن سفر تاریخی با کشتی:

– «قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ»: «ای نوح با سلامت و برکت از ناحیه من بر تو و بر تمام امت‌هایی که با تو هستند، فرود آی.» (هود: ۴۸) یعنی: «اهبط مع سلام منّا». – «فَاتَّبَعُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ»: «اکنون یک نفر از خودتان را با این سگه‌ای که دارید، به شهر بفرستید.» (کهف: ۱۹)،

– «تورات به خطی نکو بنوشت، نسختی درست.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۴۶۸) «باء» در «بِسَلَامٍ» و «بِوَرِقِكُمْ» و «به» در «به خطی» = «مَعَ (با)».

۵-۴- قسم: چهارمین معنای مشترک «باء» و «به»، در مفهوم قسم است که قسم به معنی: سوگند به خدا یا به غیر خدا باشد. «قَسَم» در لغت، به معنای جزء جزء کردن و «قَسَم» به معنای بهره‌بردن (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱۲/ ۴۷۸) و «قَسَم» در اصل از «قَسامه» بوده‌است (یمین و سوگندی که بر اولیای مقتول ادا شود)؛ به معنای حسن و جمال که در اصطلاح فقهی و قرآنی، اسمی برای «حلف» به کار برده شده‌است. وجه نامگذاری سوگند یاد کردن به «قسم»، این است که یادکننده قسم، گویا با سوگند خوردن در هر جایگاهی که باشد، از زیبایی و جمال آن چیزی که به آن قسم می‌خورد، بهره‌ای می‌برد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۶۷۰) و «یمین» را از آن جهت به معنای سوگند گرفته‌اند که عرب، چون در حین پیمان بستن و هم‌سوگند شدن، دست راست یکدیگر را می‌فشردند، بنابراین به‌طور مجاز یمین گفته‌اند. (قرشی، ۱۳۸۴: ۷/ ۲۷۳) حروف و کلماتی که در مورد سوگند یاد کردن به کار برده می‌شود، در میان زبان‌ها، مختلف است. در زبان فارسی غالباً در محاورات، در این مورد حرف «به» استعمال می‌شود. مثلاً گفته می‌شود به خدا، به قرآن و «باء» و «به» در زبان عربی و فارسی، از حروف اصلی قسم هستند که مفید این مفهوم هستند:

– «وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»: «و به سخت‌ترین سوگندهای خود به خدا سوگند یاد کردند.» (نور: ۵۳)،

- «گفت: به حقّ خدای که من، فرمان او به سوگند تو دست باز ندارم.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۳۸)
«باء» در «بِاللَّهِ» و «به» در «به حقّ» = قسم به.

۵-۵- ظرفیت مکانی: پنجمین معنای مشترک «باء»، «به»، ظرفیت است که مترادف کلمه «فی / در» ظرفیه است. ظرفیت مکانی، به معنی درون، میان، در میان، فی و مابین است. حرف اصلی بیان کننده معنی ظرفیت در عربی، «فی» است اما دیگر حروف جر، از جمله «باء» نیز در این مفهوم به کار رفته اند. در زبان فارسی، معرف اصلی معنی ظرفیت، حرف اضافه «در» است اما «به» و برخی حروف دیگر، گاه القاکننده مفهوم ظرفیت هستند.
- «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى»: «پای پوش خویش بیرون آور که تو در وادی مقدس طوی هستی.» (طه: ۱۲)

- «عجله را هیچ کار مباح نیست که کند مگر ... و یکی آنکه مرده را زود به گور کنند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۲۵)

«باء» در «بِالْوَادِ» و «به» در «به گور» = فی / در.

۵-۶- ظرفیت زمانی: ششمین معنای مشترک «باء» و «به»، ظرفیت زمانی است که مترادف کلمه «فی / در» در زبان عربی و به معنای «در هنگام» در زبان فارسی است. سخن خداوند متعال در بیان نجات خاندان حضرت لوط، بعد از وقوع عذاب بر قوم او:
- «نَجِّيْنَاهُمْ بِسَحْرِ»: «آنها را در سحر گاهان نجات دادیم» (قمر: ۳۴)
- «به روز، این زمین خلق را چون بساطی است.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۹)

«باء»، در «بِسَحْرِ» و «به» در «به روز»، بیانگر ظرفیت **حقیقی زمانی** و به معنی **در هنگام** است.

۵-۷- مجاوزت (عن / از): هفتمین معنای مشترک «باء» و «به»، مجاوزت است که در لغت، بر «گذشتن و انصراف چیزی از چیزی» و «گذشتن از جایی» دلالت می کند. حرف اصلی القاکننده این معنی در زبان عربی، «عن» و در زبان فارسی، حرف اضافه «از» است اما حروف دیگر، از جمله «من» و «باء» در عربی و «به» در فارسی می توانند بر این معنی دلالت کنند. مجاوزت، بر دو قسم حقیقی و مجازی است:

- «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ»: «روزی که می بینی مردان مؤمن و زنان مؤمن را که نور ایمان در مقابل و از طرف راستشان تلالؤ می کند.» (حدید: ۱۲)

- «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ»: «تقاضاکننده ای از عذاب قیامت که وقوعش حتمی است پرسید.» (معارج: ۱)

«باء» در «بِأَيْمَانِهِمْ» = «عن»، مجاوزت حقیقی و در «بِعَذَابٍ» = «عن»، مجاوزت مجازی در شاهد دوم، سؤال کردن و برطرف کردن مشکلات را نمی توان با حس و ادراک دریافت کرد. - «چون از ملک پرویز بیست سال بگذشت، پیغامبر علیه السلام به مگه بیرون آمد.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۸۰۷)

- «هر دختری که با این پسر بزادی، بدان پسر دادی که به شکم دیگر آمده بودی.» (همان: ۳۹)

«به» در «به مگه» = «از» مجاوزت حقیقی و در «به شکم» = «از» (مجاوزت مجازی).

۸-۱- «باء» مترادف «من» و «به» مترادف «از»: هشتمین معنای مشترک «باء» و «به»، در کاربرد حرف جر «باء» در زبان عربی به جای «من» و استعمال حرف اضافه «به» به جای «از» در زبان فارسی است.

- «إِذْ تَلَقَوْنَهُ بِآلسِنَتِكُمْ وَ تَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»: «آن گاه که از زبان یکدیگر (تهمت را) می گرفتید و آنچه را به آن علم نداشتید، دهان به دهان می گفتید.» (نور: ۱۵)

- «چون بنگرید میان وی را تهی دید، به دهن وی فروشد.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۳۹)

«باء» در «بِآلسِنَتِكُمْ» و «به» در «به دهن» = من / از.

۵-۹- استعلا (علی / بر): نهمین معنای مشترک «باء» و «به»، در مفهوم استعلاست که بر مشرف بودن چیزی بر چیزی دلالت دارد. «باء» و «به» در این مفهوم، به ترتیب، مترادف کلمه «علی» در زبان عربی و «بر» در زبان فارسی هستند. استعلا به دو قسم حقیقی و مجازی تقسیم می شود:

الف. استعلائی حقیقی: وقتی که چیزی بر روی دیگری، به معنای واقعی آن، به گونه‌ای قابل ادراک قرار گرفته باشد.

ب- استعلائی مجازی: وقتی که قرار گرفتن چیزی بر روی چیز دیگر، قابل ادراک نباشد.
- «وَكَلْبُهُمْ بِاسِطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ»: «سگ آنها بر آستانه غار، دست‌های خود را گشوده بود.» (کهف: ۱۸)

- «وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا»: «و از اهل کتاب، کس هست که اگر بر مال بسیاری امین‌اش شماری، آن را به تو بازمی‌گرداند و از آنها کس هست که اگر بر یک دینار امین‌اش شماری، آن را به تو بازمی‌دهد، مگر آنکه پیوسته بالای سرش بایستی.» (آل عمران: ۷۵)

«باء» در «بِالْوَصِيدِ» = «علی» استعلائی حقیقی و در «بِدِينَارٍ» = «علی» استعلائی مجازی.

- «چرا همه شب، چراغ به بالین او ندارید؟» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۸۵)

- «پس خدای عزوجل جبرئیل را بفرستاد تا پر به روی ماه بمالید.» (همان: ۹)

«به» در «به بالین» = «بر»، استعلائی حقیقی و در «به روی» = «بر»، استعلائی مجازی.

۱۰-۱- استعانت: دهمین معنای مشترک «باء» و «به»، در مفهوم استعانت است که واسطه و وسیله را در انجام کاری نشان می‌دهد. حرف اضافه اصلی بیان‌کننده این معنی در زبان فارسی، «با» است اما حروف دیگر، از جمله «به» نیز می‌تواند نشان‌دهنده این مفهوم باشد. در زبان عربی، حرف جر «باء» در معنی استعانت، بسیار استفاده شده است. «باء» استعانت، بر ادات و وسیله فعل که واسطه بین فاعل و مفعول است، قرار می‌گیرد و بیان می‌کند که مجرور، آلت وقوع فعل یا شبه فعل است. (ابن هشام، ۱۳۷۸: ۱۷/۲)

- «وَأَنْ تَسْتَفْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ، ذَلِكَمُ فِسْقُ الْيَوْمِ»: «بر شما حرام شده است، قسمت کردن گوشت حیوان به وسیله چوبه‌های تیر مخصوص بخت‌آزمایی. تمام این اعمال امروز، فسق و گناه است. (مائده: ۳)

«گفتا: بدین رسن، دست و پای من ببند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۱۷۳)

حرف «باء» در «بِالْأَزْلَامِ» و «به» در «بدین رسن» = بیان‌کننده وسیله و ابزار.

۵-۱۱- انتهای غایت: یازدهمین معنای مشترک «باء» و «به»، در مفهوم انتهای غایت است؛ غایت: پایان، سرانجام و پایان هر چیزی از زمان و مکان است. «انتهای غایت»، بر مقصد و نهایت وقوع فعل اشاره دارد. (ابن‌الرسول و کاظمی نجف‌آبادی، ۱۳۹۰: ۳) «باء» انتهای غایت در عربی، مترادف با «الی» است که «الی»، حرف اصلی و «حتی» و «لام» از حروف فرعی این معنی هستند و گاهی، حرف جر «باء» نیز در این مفهوم به کار رفته است. در زبان فارسی نیز حروف اضافه معادل این معنی، «تا» و «به» هستند:

– «قَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ»: «محققاً خداوند، احسان و نیکی کرد به سوی من زمانی که خارج کرد مرا از زندان.» (یوسف: ۱۰۰)

– «... عیسی خود خداست، از آسمان به شکم مریم اندر شد.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵۴۱)

«باء» در «بی» و «به» در «به شکم» = الی / نهایت و غایت.

۵-۱۲- عوض و بدل: دوازدهمین معنای مشترک «باء» و «به»، بدلیت است که نشان می‌دهد چیزی به جای چیز دیگر و بدل آن است. هر چیز که به جای دیگری واقع شود، جانشین چیزی دیگر می‌شود.

– «أَمَا وَاللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنْ لِي بِكُمْ أَلْفَ فَارِسٍ مِنْ بَنِي فِرَاسٍ بِنِ غَنَمٍ»: «بدانید و آگاه باشید دوست داشتم برایم بدل و عوض از شما، هزار جنگجوی از قبیله فراس بن غنم می‌بود.»

– «من تو را بدان خواندم تا خون تو به خون پدر خویش قصاص کنم.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵۶۵)

«باء»، در «بگم» و «به» در «به خون» = به عوض

۵-۱۳- موافقت و مطابقت: سیزدهمین معنای مشترک «باء» و «به»، موافقت و مطابقت است که در معنای «ضد مخالفت»، «سازواری»، «سازگاری»، «تناسب»، «ملایمت»، «هم‌سازی» و «وفاق»، نشان می‌دهد که کاری موافق و سازگار و با مراعات چیز دیگری انجام گرفته است. نماینده اصلی حروف جر در بیان این معنی، حرف «علی» است اما گاه، حرف جر «باء» در این معنی به کار رفته است. در زبان فارسی، بیان‌کننده اصلی این معنی، حرف اضافه «بر» است ولی حرف «به» نیز در این معنی استعمال شده است.

– «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»: «و کسانی که بر طبق آنچه خدا نازل کرده داوری نکنند، هم اینان‌اند که کافرند.» (مائده: ۴۴)

– «و سر از حکم او مکشید و همه کار به فرمان او کنید.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۸۰)

«باء»، در «بِمَا أَنْزَلَ» و «به» در «به فرمان» = مطابق.

۶- معانی غیرمشترک حرف اضافه «به» با حرف جر «باء» در زبان عربی

شاهد‌های زیر، از معانی حرف اضافه «به» از کتاب تاریخ بلعمی استخراج شده که برابر و معادلی برای آن در حرف «باء» جر یافت نشده‌است.

۶-۱- توضیح: نخستین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی «واضح و آشکار کردن امری» است که بر رفع ابهام دلالت می‌کند و بدین گونه، معنی را آشکارتر و صریح‌تر بیان می‌کند. امروزه، مفهوم معادل این حرف اضافه، «از نظر» و «از جهت» است. در زبان عربی، معادلی بر این معنی در حرف جر «باء» یافت نشد اما کاربرد این مضمون در زبان عربی، مصدر منصوبی است که «تمییز» نامیده می‌شود.

– «بنی اسرائیل به بالا و قوت چون خلق این زمانه بودند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۳۵۸): «به» = «از نظر» و «از جهت».

۶-۲- **صیوروت**: دومین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، بر معنی «بازگشتن»، «گردیدن»، «شدن» و به «برگرداندن از حالتی به حالت دیگر» دلالت می‌کند. در کتاب مورد پژوهش و دیگر متون زبان فارسی، حرف «به» با این معنی، بسیار به کار رفته‌است. در زبان عربی، برابر و معادلی برای این معنی در حرف جر «باء» یافت نشد ولی جمله‌هایی با فعل دو مفعولی و بیش از دو مفعول، براساس کتاب‌های صرف و نحو عربی، می‌توانند اشاره‌ای به این مفهوم داشته‌باشند.

– «آن آب که از پشت وی بیامد، اندر شکاف زمین شد... دو تن پیکر از زمین برآمدند و همی زیستند و از حال به حال می‌گشتند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۶): «به» = «برگرداندن از حالتی به حالت دیگر».

۶-۳- استغراق جنس و بیان وحدت: سومین معنای غیرمشتک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، استغراق است که در لغت، به معنای «همه را فراگرفتن» و «فراگیرشدن» است. هرگاه حرف اضافه بر سر اسمی آورده شود که آن اسم پیش از این حرف اضافه، بدون فاصله نیز آمده باشد و از این ترکیب شمول و نسبت فعل به همه افراد جنس، ضمن اشاره به هر فرد دریافته شود، بر استغراق جنس و بیان وحدت دلالت می‌کند. در حرف جر «باء»، نمونه‌ای برای آن یافت نشد.

- «فریشتگان او را همی‌برند آسمان به آسمان تا زیر عرش.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۳۵): «به» = فراگرفتن و فراگیرشدن.

۶-۴- توالی و تعاقب: چهارمین معنای غیرمشتک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، توالی و تعاقب است که «بر پی هم آمدن»، و... دو چیز را نشان می‌دهد. «به» در این معنی، در متون فارسی، بسیار به کار رفته است ولی در کتاب‌های صرف و نحو عربی، ذیل حرف جر «باء»، نمونه‌ای برای این معنی یافت نشد.

- «از پیغامبری به پیغامبری افتد یا از پادشاهی به پادشاهی... مدّت برآید، آیین پیشین فراموش کنند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵): «به» = پی در پی و بدون وقفه.

۶-۵- مشابهت: پنجمین معنای غیرمشتک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، مشابهت است که به معنی «شبهه هم بودن»، «مانند هم شدن» و «همانندی» است. در این حالت، بین مشبه و مشبه‌به، رابطه دوسویه همانندی و مشابهت برقرار است و حرف اضافه «به»، نقش ادات تشبیه را در این جایگاه ایفا می‌کند. حروف اضافه اصلی در زبان فارسی که نمایانگر این معنی هستند، چون، مانند، به سان و... هستند اما «به» نیز در این معنی، در متون فارسی به کار رفته است. در کتاب‌های صرف و نحو عربی، ذیل حرف جر «باء»، نمونه‌ای برای این معنی یافت نشد ولی حرف جر اصلی بیان‌کننده این معنی، در زبان عربی، «کاف» و معانی فرعی برخی حروف دیگر جر است.

- «خویشتن را بدو نمود به صورت پیری.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۱۷۲): «به» = مانند.

۶-۶- رای مفعولی: ششمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی نشانه مفعول صریح است و معمولاً این نقش نما که به شکل «به» و در مفهوم «را» ظاهر می‌شود. در متون قدیمی، مانند تاریخ بلعمی، برخلاف «رای» مفعولی که اغلب بعد از مفعول به کار می‌رود، حرف «به» بعد از مفعول استعمال می‌شود. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «و این سخن به شرک گرفت.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۶۰): «به» = را.

۶-۷- تقسیم: هفتمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی تقسیم است که بر بخش کردن دلالت می‌کند. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «پس فرمان داد تا به هفت پاره شد.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۲۷): «به» = بخش و قسم.

۶-۸- حال: هشتمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی حال است که حالت، کیفیت، چگونگی و وضعیت فاعل یا مفعول را بیان می‌کند. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد زیرا کاربرد معادل حال، در زبان عربی، برای این مضمون حروف جر نیست بلکه اسامی منصوبی هستند که کیفیت و چگونگی فاعل یا مفعول را بیان می‌کنند.

- «آفتاب به زیر عرش بار خدای، به سجود باشد.» (بلعمی، ۱۳۷۸، ۳۵): «به» = در حالت.

۶-۹- سوی و جانب: نهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی سوی و جانب است که بر جهت و جانب فعل دلالت می‌کند. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «چیزی که از جزیره خیزد من به عراق برم.» (همان، ۵۶۹): «به» = سوی و جانب.

۶-۱۰- مترادف درباره: دهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، کاربرد «به» در معنی مترادف «درباره» است که با حرف‌های اضافه دیگر، مانند: «درباب»، «درخصوص»، «درحق» و «راجع به» هم معنی است. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «و به خبر اندر آمده‌است از مقاتل سلیمان صاحب‌التفسیر به تفسیر این آیت...» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۲۶): «به» = درباره.

۶-۱۱- برای اختصاص: یازدهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی اختصاص است که در لغت، «خاص گردانیدن به چیزی» و «ویژه کردن به» است. ویژگی اختصاص در حرف «به»، این است که چیزی را خاص چیز دیگر می‌کند. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «ملک یمن حمیر بن قحطان بود و او مفلوج بود به دست و پای.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۴۳۷): «به» = ویژگی خاص او.

۶-۱۲- مضادت: دوازدهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی مضادت است که بر «با هم ضد بودن»، «با کسی دشمنی کردن» و «بر مخالفت چیزی با چیز دیگر یا کسی با کس دیگر» دلالت می‌کند. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «اکنون ما را کسی باید که با سپاه به حرب وی فرستیم.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۷۶۵): «به» = به دشمنی و مخالفت با او.

۶-۱۳- مقایسه و نسبت: سیزدهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی مقایسه و نسبت است که سنجش دو چیز را نشان می‌دهد. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «هر که تو را متابعت شود و فرمان تو کند، ایشان به تو حق تر و تو بدیشان.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵۷): «به» = در مقایسه.

۶-۱۴- مترادف کسره اضافه: چهاردهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، در جایگاه نقش‌نمای کسره‌بودن این حرف است. در حرف جر «باء» عربی، چنین مفهومی با این ساختار یافت نشد.

- «صورت این سخن به ظاهر امر است و لیکن به معنی وعید است به فرمان.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵۷): «به» در «وعید به فرمان» (فرمان وعید) = نقش‌نمای کسره

۶-۱۵- مترادف به رسم، به عنوان و به مثابه: پانزدهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه

«به» در زبان فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، کاربرد «به» در معنی مترادف «به رسم» و... است. در حرف جر «باء» عربی، مفاهیمی، با این ساختار یافت نشد.

«پیوسته بر بالین او چراغ باشد زیرا که فرزند که بزاید، هرچند روشنایی بیش بیند زیرک تر باشد، ... و این از کیومرث به سنت گرفته‌اند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۸۵): «به» = به رسم.

۶-۱۶- مترادف برعهده، بر ذمه: شانزدهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان

فارسی، با حرف جر «باء» در زبان عربی، کاربرد «به» در معنی مترادف «برعهده» و «بر ذمه» است که «کفالت»، «پیمان» و «نتیجه‌ای که از تعهد حاصل شود» را بیان می‌کند و دلالت می‌کند که چیزی را چه باید و شاید. در حرف جر «باء» عربی، مفاهیمی، با این ساختار یافت نشد.

«بنی اسرائیل را به ما بسپار و این عذاب‌ها را از ایشان بردار.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۲۸۹): «به» = برعهده

۶-۱۷- مقدار و اندازه: هفدهمین معنای غیرمشترک حرف اضافه «به» در زبان فارسی، با

حرف جر «باء» در زبان عربی، در معنی بیان مقدار و اندازه است. در کتاب‌های صرف و نحو عربی، موردی بر دلالت حرف جر «باء» در این معنی دیده‌نشد.

«از فرود ایشان به دوست سال برسید که یادکنند.» (بلعمی، ۱۳۷۸: ۵): «به» = مدت و اندازه.

۷- معانی غیرمشترک حرف جر «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به»

۷-۱- مقابله: نخستین معنای غیرمشترک «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به» در زبان

فارسی، مقابله است که به معنی «روباروی شدن» و «مواجه گردیدن» است. که بر روبه‌رو شدن دو چیز دلالت می‌کند و در معنای اصطلاحی، عوض کردن چیزی با چیز دیگر یا قرار گرفتن چیزی در مقابل چیز دیگر است. مقابله در «باء» جر، به این معناست که بیان می‌کند که فعل ما قبل در مقابل و عوض از شیء ما بعد است. بنابراین، همیشه این «باء» بر چیزی وارد می‌شود که به جای آن چیز است؛ مثل: «اشتریته بألف درهم»، یعنی «خریدم آن را در مقابل و عوض هزار درهم.» (ابن هشام، ۱۳۷۸: ۲۳/۲)

– «أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»: «در مقابل پاداش آنچه انجام داده‌اید، به بهشت داخل شوید.» (نحل: ۳۲): «باء» در «بما کنتم» = در مقابل

در زبان فارسی، براساس فرهنگ دهخدا و... ذیل لفظ «مقابله»، معنی «روبه‌رو شدن» و «مواجه شدن» و... است و حرف «به» در این معنی، با کلمه تعویض و بدل بیان می‌شود و در معانی مشترک «به» و «باء» ذکر شده‌است و به معنای اصطلاحی «باء» در این مضمون نیست.

۷-۲- تعدیه: دومین معنای غیرمشترک «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به» در زبان فارسی، معنای «با» تعدیه است. تعدادی از فعل‌ها در زبان عربی، به وسیله «باء» متعدی می‌شوند. «باء» «تعدیه»، به «باء نقل» نیز معروف است. باید دانست کیفیت تعدیه به واسطه «باء» حرف جر، مانند همزه باب افعال، به صورت خاصی است؛ به این شکل که فاعل فعل لازم، در هنگام متعدی شدن آن فعل به وسیله این دو، تبدیل به مفعول می‌گردد و در تعدیه به واسطه «باء»، بعد از «باء» ذکر گردیده و مفعول به واسطه می‌شود:

– «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ»: «برد خداوند نور آنان را» (بقره: ۱۷)

«باء» در «بِنُورِهِمْ»، بر تعدیه دلالت دارد. در زبان فارسی، حرف اضافه «به» در چنین مفهومی به کار نمی‌رود.

۷-۳- تفدیه (فداکردن): سومین معنای غیرمشترک «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به» در زبان فارسی، تفدیه است که به معنی «فداکردن» است. در عبارت «بِنَفْسِي أَنْتَ»: جانم فدای تو (شرتونی، ۱۳۸۷: ۳/۲۰۸)، «باء» تفدیه است و حرف «باء» در متون گوناگون عربی، مانند دعای ندبه و در زیارت عاشورا که می‌خوانیم، تفدیه است.

– «بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي لَقَدْ عَظُمَ مُصَابِي»: «پدر و مادرم به فدایت که به‌راستی، مصیبت تو بر من بزرگ شد.»

حرف «باء» در «بِأَبِي أَنْتَ»، «باء» تفدیه است. در تاریخ بلعمی، حرف اضافه «به» در مفهوم تفدیه به کار نرفته‌است.

۷-۴- تبعیض: چهارمین معنای غیرمشترک «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به» در زبان فارسی، تبعیض است که در لغت، «بهره‌بهره گردانیدن چیزی را»، «جداکردن برخی را از

برخی دیگر» و «بعضی را بر بعضی دیگر، ترجیح دادن» است. تبعیض، نشان می‌دهد که چیزی، جزیی از چیز دیگر است و مراد از مجرور، قسمتی از آن است، نه تمام آن. این معنا را اصمعی، فارسی، قتی و ابن مالک برای «باء» اثبات کرده و قائل به آن هستند. (ابن هشام، ۱۳۷۸: ۲/۲۷)

- «عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ»: «همانا نیکان از پیمان‌های می‌نوشند که با کافور (گیاهی خوشبو) آمیخته شده است. چشمه‌ای که بندگان خدا از آن می‌نوشند، هرگونه بخوانند.» (انسان: ۶)

در شاهد بالا، مرجع ضمیر «بها» در کلمه «عَيْنًا» است و علت معنای تبعیض داشتن «باء» این است که عِبَادُ اللَّهِ می‌توانند بخش و مقداری از چشمه آب بهشت را بنوشند، نه تمام آن را. گاه، گروهی «باء» را در مثال فوق الصاق در نظر گرفته‌اند؛ البته می‌تواند نظر ایشان هم درست باشد. بنابراین، مفهوم در آیه ۶ سوره انسان: «می‌نوشند چشمه‌سار بهشتی را در حالی که متصل به آن چشمه‌سارند» که مقصور حرف جر «باء» است. (زمخشری، ۱۴۰۷ق: ۱/۶۱۰) در تاریخ بلعمی، حرف اضافه «به» در مفهوم تبعیض به کار نرفته است.

۷-۵- بَاءُ تَأْكِيدٍ: پنجمین معنای غیر مشترک «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به» در زبان فارسی، باء» زائد است که برای تأکید مضمون جمله، آورده می‌شود؛ خواه آن جمله ایجابی و خواه سلبی باشد. (ابن عقیل، بی تا: ۲/۲۲) در این جایگاه، این حرف، به معنای «باء» تأکید است. در این صورت، «باء» زائده است و نیاز به متعلق ندارد. «باء» زائد شش مورد است: فاعل، مفعول، مبتدا، خبر، حال، افزوده شدن به واژه «نفس» و «عین».

- «بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ»^۳ = حَسْبُكَ دِرْهَمٌ. اندازه و کفایت تو، یک درهم است.

- «لَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»: با دست خود، خویشتن را به هلاکت میندازید. خود را به هلاکت میندازید. (بقره: ۱۹۵)

- «هُزِّيْ إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ»: «و درخت خرما را به سوی خویش حرکت ده تا برای تو خرماى تازه چیده فروریزد.» (مریم: ۲۵)

در مثال نخستین «باء» شکل مبتدا، و در مثال دوم، «باء» زائد، مفعول است زیرا ماده «إلقاء» متعدی بنفسه است و برای متعدی شدن به مفعول خود، «أیدیکم»، نیازی به «باء» ندارد. در

مثال سوم، چون «هزی» فعل امر مؤنث مخاطب مفرد از ماده «هز» به حرکت در آوردن، متعدی بنفسه و در تعدیه، مستغنی از «باء» است، بنابراین، «باء» داخل بر مفعول آن، «جدع»، زائده است. گاه «باء» به «عین» و «نفس» اضافه می‌شود: «جاء التلمیذ بنفسه». یکی از موارد کاربرد «باء» زائده، ورود بر فاعل است و بر سه نوع است:

الف. واجب: این نوع، بر فاعل فعل تعجب، یعنی صیغه «أفعل به» وارد می‌شود:

«أحسنَ لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ»: «غیب آسمان‌ها و زمین از آن اوست، و چه بینا و شنواست!» (کهف: ۲۶)

ب. غالب: این نوع، به‌طور غالب بر فاعل کفی وارد می‌شود:

– «قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ»: «بگو: کافی است که خدا میان من و شما گواه باشد و نیز آن کس که علم کتاب نزد اوست.» (رعد: ۴۳)

در آیه «باء» زائده، برای تأکید بر سر اسم «الله» آمده و فعل «كَفَى»، متضمن معنای «اكتفى» است و به همین سبب، حرف باء زائد بر آن وارد شده است. (سیوطی، ۱۴۱۶ق: ۴۶۳/۱)

ج. ضرورت: کاربرد «باء زائده» بر فاعل در این نوع، ضرورت و تنظیم قوافی اشعار است (ابن هشام، ۱۳۷۸: ۳۵/۲)؛ مانند شعر قیس بن زهیر:

ألم يأتك والأنباء تنم بما لاقت لبون بنی زیاد

(سیوطی، بی تا: ۳۲۸/۱)

ترجمه: «آیا به تو نرسیده و باخبر نشدی آنچه را که شتران شیرده بنی زیاد بر خورد کرده‌اند؟» شاهدهی بر مفهوم حرف «به» با این ویژگی و ساختار، در تاریخ بلعمی یافت نشد، چه در زبان عربی کاربرد «باء» با این مضمون، جهت تأکید بیشتر جمله است، حال آنکه در زبان فارسی، عدم کاربرد حرف زائد در مفهوم نثر یا نظم، خلل و خدش‌های وارد نمی‌کند.

۸- نتیجه‌گیری

وسعت دامنه معانی حرف جر «باء» عربی و حرف اضافه «به» در فارسی، بسیار زیاد است (جدول شماره ۲). مجموع معانی «به» و «باء»، سی و پنج مورد است که حرف «به» از این مجموعه، سی معنی و حرف «باء»، هیجده مورد از این معانی را به خود اختصاص داده‌اند.

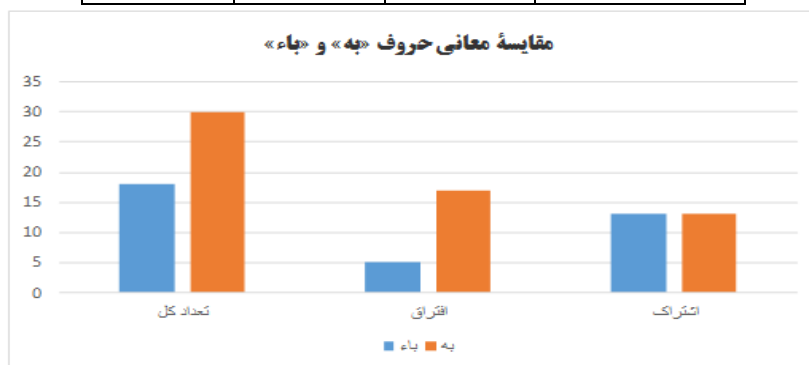
این دو حرف، با احتساب معنی اصلی «الصاق»، در سیزده معنی با هم مشترک هستند و هریک نیز به صورت مجزا، دارای تعدادی از این معانی هستند. حرف اضافه «به»، به تنهایی دارای هفده معنی است و حال آنکه حرف جر «باء»، پنج مورد از این معانی را به خود اختصاص داده است (جدول شماره ۱). بنابراین، علاوه بر در نظر گرفتن مشترکات بسیار در این حوزه، می‌توانیم بگوییم که وسعت معنی «به» در مقایسه با «باء» بیشتر است و کاربرد معانی متعدّد «به» در تاریخ بلعمی، بسیار زیاد است (شکل شماره ۱) و نیز زبان فارسی، بویژه زبان متون کهن، بسیار متأثر از قواعد عربی و دارای اشتراکات زیاد دستوری، از جمله معانی مشترک در حروف جر و حروف اضافه، است و برای دریافت این معانی، تسلط بر زبان عربی و قواعد این زبان، امری ضروری و لازم است.

یادداشت‌ها

۱. یعنی: برخورد و تماس با شخص یا با شیء.
۲. نهج البلاغه: خطبه ۸۹/۲۵.
۳. «حَسْبِ» مجرور به «باء» زائد ولی در محل رفع است و مبتدا و خبر آن «درهم» می‌باشد، و «ک» مضاف‌الیه و محلاً مجرور است.

جدول شماره ۱- تعداد افتراق، اشتراک و کل معانی حرف اضافه «به» با حرف جر «باء» عربی

حرف جر / حرف اضافه	اشتراک	افتراق	تعداد کل
باء	۱۳	۵	۱۸
به	۱۳	۱۷	۳۰

شکل شماره ۱: نمودار مقایسه‌ای حرف اضافه «به» در کتاب تاریخ بلعمی با حرف جر «باء» عربی

جدول شماره ۲- موارد اشتراک و افتراق معانی حرف جر «باء» در زبان عربی با حرف اضافه «به»

ردیف	معانی	«به»	«باء»	ردیف	معانی	«به»	«باء»
۱	الصاق	+	+	۱۹	رای مفعولی	+	—
۲	سببیت (تعلیل)	+	+	۲۰	تقسیم	+	—
۳	مصاحبت	+	+	۲۱	حال	+	—
۴	قسم	+	+	۲۲	سوی و جانب	+	—
۵	ظرفیت مکانی	+	+	۲۳	مترادف درباره	+	—
۶	ظرفیت زمانی	+	+	۲۴	اختصاص	+	—
۷	مجاوزت	+	+	۲۵	مضادت	+	—
۸	مترادف «من» و «از»	+	+	۲۶	مقایسه و نسبت	+	—
۹	استعلا	+	+	۲۷	مترادف کسره اضافه	+	—
۱۰	استعانت	+	+	۲۸	مترادف به رسم، به عنوان و به مثابه	+	—
۱۱	انتهای غایت	+	+	۲۹	مترادف برعهده، برذمه	+	—
۱۲	عوض و بدل	+	+	۳۰	مقدار و اندازه	+	—
۱۳	موافقت و مطابقت	+	+	۳۱	مقابله	—	+
۱۴	توضیح	+	—	۳۲	تعديه	—	+
۱۵	صيرورت	+	—	۳۳	تفديه	—	+
۱۶	استغراق	+	—	۳۴	تبعيض	—	+
۱۷	توالی و تعاقب	+	—	۳۵	تأكيد	—	+
۱۸	مشابهت	+	—	۳۶		—	+

فهرست منابع

- قرآن کریم. (۱۳۷۶). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای. تهران: فیض کاشانی.
- ابن‌الرسول، سید محمد رضا و کاظمی نجف‌آبادی، سمیه. (۱۳۹۰). «انتهای غایت در معانی حروف جر عربی و حروف اضافه فارسی». *شعرپژوهی*. دوره ۳، شماره ۳ (پیاپی ۶۳)، صص ۱-۲۶.
- ابن‌عقیل، عبدالله. (۱۳۹۰). *شرح ابن‌عقیل*. ترجمه سید علی حسینی. جلد ۲. چاپ سوم. قم: دارالعم.
- ابن‌مالک‌اندلسی، محمد بن عبدالله. (۱۴۱۷ق). *الألفية*. قم: نوید اسلام.
- ابن‌منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان‌العرب*، جلد ۱۲. بیروت: دار صادر.
- ابن‌هشام‌الأنصاری، عبدالله. (۱۴۱۱ق). «شرح قطرانندی و بل‌الصدی». تحقیق: محمد محی‌الدین عبدالحمید. قم: الامیر.
- ابن‌هشام‌الأنصاری، عبدالله. (بی‌تا). *مغنی اللیب عن کتب الأعراب*. بیروت: دارالکتب العربی.
- ابن‌هشام‌الأنصاری، عبدالله. (۱۳۸۷). *مغنی الأدیب*. ترجمه و شرح غلامعلی صفایی. چاپ هشتم. قم: قدس.
- اصفهانی، میرزا حبیب. (۱۳۹۴). *دستور سخن*. به کوشش: محسن معینی. تهران: چشمه.
- الغلائینی، مصطفی. (۱۴۱۴ق). *جامع‌الدروس العربیه*. بیروت: المكتبة العصرية.
- باقری، مه‌ری. (۱۳۹۳). *مقدمات زبان‌شناسی*. چاپ هیجدهم. تهران: قطره.
- بلعمی، ابوعلی. (۱۳۷۸). *تاریخ‌نامه طبری*. تصحیح محمد روشن. چاپ دوم. تهران: سروش.
- بهار، محمد تقی. (۱۳۳۷). *سیک‌شناسی*، جلد ۲. چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- جامی، محمودالحسین بن ابراهیم. (۱۳۸۶). *تاریخ احمدشاهی*، تصحیح محمد سرور مولایی. تهران: عرفان.
- جهان‌ختک، شفقت. (۱۳۷۶). *دستورنویسی فارسی در شبه‌قاره هند و پاکستان*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- خطیب‌رهبر، خلیل. (۱۳۶۷). *دستور زبان فارسی*. کتاب حروف اضافه و ربط. چاپ دوم. تهران: سعدی.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
- رادمنش، سید محمد. (۱۳۹۰). *حروف معانی*. تهران: جهان دانش.

- راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۱۲ق). **المفردات فی غریب القرآن**. بیروت: دارالشامیه.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۸۲). **تاریخ اجتماعی ایران**، جلد ۸. چاپ دوم. تهران: نگاه.
- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ق). **الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل**. الطباع ۳. بیروت: دارالکتب العربی.
- سیوطی، جلال الدین. (۱۴۱۶ق). **الإتقان فی علوم القرآن**. لبنان: دارالفکر.
- سیوطی، جلال الدین. (بی تا). **شرح شواهد المغنی**. قم: ادب الحوزه.
- شرتونی، رشید. (۱۳۷۸). **مبادئ العربیة**، جلد ۳. چاپ سوم. قم: دارالعلم.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). **سبک شناسی نثر**. چاپ سوم. تهران: میترا.
- صفاء، ذبیح الله. (۱۳۶۳). **تاریخ ادبیات در ایران**، جلد ۱. چاپ ششم. تهران: فردوس.
- صفوی، کوروش. (۱۳۹۱). **آشنایی با زبان شناسی**. تهران: علمی.
- طیبیان، سید حمید. (۱۳۸۶). «بررسی حروف معانی در عربی و فارسی». **پژوهش نامه علوم انسانی**. دوره ۸، شماره ۵۴، صص ۳۴۵-۳۶۰.
- علی بن ابی طالب. (۱۳۷۹). «**نهج البلاغه**». ترجمه محمد دشتی. تهران: قم.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۹۳). **دستور مختصر تاریخی زبان فارسی**. چاپ پنجم. تهران: زوآر.
- قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۸۴). **قاموس قرآن**، جلد ۳. چاپ چهاردهم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- قریب، عبدالعظیم و بهار، محمد تقی و همکاران. (۱۳۵۰). **دستور پنج استاد**. تهران: کتاب فروشی مرکزی.
- کاظمی نجف آبادی، سمیه و ابن الرسول، سید محمد رضا. (۱۳۸۹). «استعلا در معانی حروف عربی و حروف اضافه فارسی». **ادب پژوهی**. دوره ۴، شماره ۱۳، صص ۱۵۷-۱۹۴.
- گنجی، نرگس و کاظمی نجف آبادی، سمیه. (۱۳۹۱). «مصاحبت در معانی حروف جر عربی و حروف اضافه فارسی». **شعر پژوهی**. دوره ۲، شماره ۱، (پیاپی ۵۷/۱)، صص ۱۱۹-۱۳۶.
- مدرس تبریزی خیابانی، میرزا محمد علی. (۱۳۸۸). **دستور زبان فارسی**. مقدمه **قاموس المعارف**. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - دانشگاه مکه گیل.
- مؤمنی، فرشته. (۱۳۹۴). **دستور تحلیلی زبان فارسی**. تهران: سیاهرود.
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۶۳). **دستور زبان فارسی**. چاپ چهارم. تهران: توس.

- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۹۵). **تاریخ زبان فارسی**، جلد ۳. چاپ دهم. تهران: نشر نو.
- وحیدیان کامیار، تقی و عمرانی، غلامرضا. (۱۳۹۴). **دستور زبان فارسی**. چاپ شانزدهم. تهران: سمت.

- همایون فرخ، عبدالرحیم. (۱۳۶۴). **دستور جامع زبان فارسی**. چاپ سوم. تهران: علمی.
- Yule, Georg. (2010). **study of language**. Fourth edition, New York: Cambridge University.